

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Богдана Георгійовича Бондарчука
«Мовотворчість як чинник соціальних змін:
ідеї формальної школи літературознавства
у дискурсі філософії мови»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

У сучасному суспільстві продовжуються процеси глобалізації, а також поглиблення та розгалуження модернізації. Обидві тенденції супроводжуються мовотворчістю, а якоюсь мірою – і сама мовотворчість сприяє успішності цих процесів. Так, глобалізація призводить до все інтенсивнішої взаємодії представників різних народів, культур, традицій – а це має своїм наслідком все більший обсяг запозичених іншомовних слів, виразів, інших мовних елементів у кожній мові. Це створює багатий ґрунт для мовотворчості. Так само модернізація створює і поширює нові соціальні і культурні практики. Усе нове потребує нового імені, потребує розвитку навичок у іменуванні, в компетентності використовувати мову творчо. На рівні світогляду мову починають все більше сприймати не як застиглу і досконалу символічну систему, а як важливий і зручний інструмент соціальної адаптації і транскультурної комунікації. Мовні форми виявляються у постійному русі, вони постійно відчують на собі тиск соціальних і культурних змін.

Однак, мовні форми і самі можуть бути чинником соціальних змін. Адже надати новому явищу власне ім'я означає сприяти швидкому поширенню знань про це явище, включити його у процес мовної і ширше – масової соціальної комунікації. Формальна школа літературознавства накопичила значний досвід мовотворчості ще тоді, коли соціальні зміни не були настільки інтенсивними, як сьогодні. Ця школа запропонувала ті концептуальні рішення, які виявилися робочими і знайшли численні свої застосування і модифікації. Формальна школа дала назву ключовим зв'язкам

процесу мовотворчості та подала приклад здійснення мовотворчості – передусім, такий приклад знаходимо у літературних творах її представників.

Усе це обумовлює незаперечну актуальність і соціальну запитаність дисертаційного дослідження Богдана Георгійовича Бондарчука. Однак, це дослідження має також і достатню наукову значущість, адже автор поставив як проблему багато питань, яких раніше майже не торкалися у філософському дискурсі, а для багатьох з цих питань він надав концептуальні варіанти відповіді. Це і є найважливішим філософським здобутком.

Автор чітко сформулював об'єкт і предмет свого дисертаційного дослідження, які конкретизують тему дослідження. Можна визнати, що дисертант також вдало обрав методологією свого дослідження. Здобувачем концептуально сформульовано мету дослідження і його завдання, які є значущими для вітчизняної соціальної філософії. Виконання визначених автором завдань досить зрозуміло корелюється із структурою дисертаційного дослідження. Завдання розкрито достатньою мірою за результатами здійсненого аналізу і порівнянь. Ці результати представлено у положеннях новизни, винесених на захист, а також у висновках до розділів, які акумульовані у загальних висновках до дисертації. Ці досягнення мають необхідні ознаки наукової новизни, передусім – важливі концептуальні положення.

Дисертаційне дослідження Богдана Георгійовича Бондарчука має низку цікавих з точки зору вітчизняної філософії моментів, на яких варто зупинитися окремо.

У першому розділі, який має назву «Методологічні засади соціально-філософського дослідження мовотворчості», проаналізовано значущість ідей мовотворчості, створених в рамках формальної школи літературознавства, для філософії загалом і соціальної філософії зокрема. Особливу значущість для цього має реконструкція автором впливу цієї школи на формування філософії структуралізму. Важливе значення має таке положення, до якого автор згодом неодноразово повертається у своїй роботі: «концептуальна

думка формалістів рухається від виокремлення мистецтва із дійсності до повернення назад, але вже в іншому статусі» (с. 36). Важливо також, що при визначенні своєї методології автор уникає крайнощів як соціального, так і мовного детермінізму: «соціальні і мовні зміни знаходяться у ситуації подібності, але не тотожності чи каузальності з того чи іншого боку, і це означає їхню трансформаційну взаємозалежність» (с. 45).

Другий розділ «Мовотворчість та соціотворення: взаємні детермінації» автор розкриває на практиці власного дослідження слухність такого збалансованого підходу до аналізу взаємозв'язку мови і соціуму. Цей розділ є найбільшим за обсягом та кількістю важливих концептуальних порівнянь. Саме у цьому розділі доведено положення новизни цієї дисертації щодо поглиблення розуміння «основних напрямів взаємного впливу розвитку мови та соціальних процесів у філософії неомарксизму та структуралізму. Зокрема, було проаналізовано впливи ідей російської формальної школи на становлення структуралістської концепції узгодженості способів організації соціального простору та мовних структур, а також неомарксистської концепції соціальної комунікації як джерела соціальних змін» і розвитку аргументації щодо «взаємної залежності та взаємної обумовленості мови та соціальної комунікації, мовленнєвих дій та соціальних дій як проблематики, яка прояснює динаміку розвитку таких основних напрямів сучасного філософування, як аналітична філософія, неомарксизм, пост структуралізм» (с. 4 автореферату). За великим рахунком, саме тут розкрито і інше важливе положення новизни дисертації, а саме проілюстрована на прикладі порівняння з різними філософськими школами «філософська реконцептуалізація основних понять російської формальної школи під кутом зору їхньої соціально-конструктивістської значущості, передусім таких як «очуднення» та «деавтоматизація»» (с. 4 автореферату). Так, було досягнуто виявлення значущості комунікативної дії, мовленнєвих актів, колективних інтенцій як шляхів здійснення мовотворчості та широкого запровадження її результатів у суспільне життя.

Важливим є такий висновок, який робить дисертант при аналізі концепції «мовних ігор» Людвіга Вітгенштайна: «представники формальної школи літературознавства, навпаки, прагнули увесь світ помістити у мову, а для цього докладали зусиль, щоби цю мову розширити, щоби вона стала достатньо ємною для цього» (с. 82). Щодо філософії неомарксизму цікавим є таке порівняння дисертанта: «У цьому розмежуванні двох несумісних світів – з одного боку, естетів і аристократів духу формалістів, а з іншого, прагматиків і ідеологічно ангажованих комуністів – проступають знайомі риси тотального протиставлення традиціоналізму і світу критичної свідомості, концептуалізоване представниками Франкфуртської школи неомарксизму» (с. 91). Щодо теорії мовленнєвих дій цікавим є таке розрізнення дисертанта: «Ця демонстративність, нарочитість дуже близька одивненню у формалістів – коли герої їхніх творів, або самі вони умисно починають нестандартно вживати слова, для того, аби привернути до них увагу і підкреслити їхню значущість. Втім, у формалістів мова йде переважно про руйнування усталених мовних конвенцій і можливу претензію, нехай і грайливу, на утворення нових мовних конвенцій. Остін же досліджує переважно вже існуючі перформативи, такі, що являють собою приклад наявної конвенційності» (с. 105-106).

Таким чином цей розділ виявився багатим і на обґрунтування елементів новизни дисертації.

Особливо значущим для вирішення практичних завдань дисертаційного дослідження є його третій розділ «Філософський потенціал концептуалізації соціальної ролі мовотворчості у формальній школі». Завершення другого розділу і початок третього присвячено українським здобуткам у рамках концептуальних напрацювань формальної школи. Саме це видається важливим для нас тепер – не віддавати своє і не дозволяти присвоювати його іншій культурі, російській. Автор виявляє глибоке культурне коріння методологічного прийому «одивнення», яке сполучає несподіваним чином протилежності: «...подібне до хаосу змішування протилежностей, які при

цьому не втрачають своєї сутності, але, навпаки, ще більше утверджуються у своїй відмінній і самотній ідентичності протилежностей – пройшовши через процедуру такого змішування, у якій вони набувають дивних, чудернацьких форм, «одивнюються». Цей прийом відомий ще традиційному українському різдвяному вертепу – ляльковому міні-театру з його двома поверхами – сакральним і профанним: ангелами і святим сімейством нагорі, і тут же, поруч, лише дещо нижче – з чортами, грішниками і усіма строкатими і яскравими іншими персонажами різдвяного вертепу» (с. 137). На початку третього розділу дисертант тут же показує, як працює це поєднання протилежностей – на прикладі авангардного переосмислення української традиційної культурної спадщини: «у питанні української нації деяка частина авангардистів, і власне українців, якраз навпаки, на противагу застарілій, традиціоналістській царській Російській імперії, вважали Україну загалом – авангардним проектом, який вони лише стилізували під старовину» (с. 142).

Важливу роль також відіграє звернення дисертанта до сфери освіти як сфери застосування мовотворчості, коли проступають «основні обриси соціально-когнітивістського потенціалу застосування педагогічних прийомів стимулювання мовотворчості у сфері освіти та концептуальну значущість такого конструктивізму у здійсненні соціальних змін» (с. 17). Вважаємо дуже перспективними його пропозиції у цьому питанні. Так, дисертант вбачає певний методологічний освітній потенціал формалістичного розуміння мовотворчості: «...мовотворчість з методологічного погляду вказує на можливість не лише попереднього оволодіння раніше вже набутих знаннями, але й оволодіння набутих знаннями з їхнім одночасним випробуванням сучасними мовними і позамовними, передусім соціальними контекстами. Це щось подібне до ефекту дуальної освіти – спеціальної освіти, яка відбувається паралельно з елементами роботи за цією спеціальністю. Так, теорія починає переплітатися з практикою під час самої освіти, докладання знань до справи відбувається не після навчання, а під час навчання. У такий спосіб і теорія стає доступнішою

для тих, хто навчається, і багато які практики, які здаються недоступними і призначеними лише для обраних, через їхнє теоретичне препарування втрачають свою нерідко надуману таємничість» (с. 167).

Насамкінець, не можна не згадати таке цікаве припущення дисертанта: «...як теоретична основа для здійснення психотерапевтичних практик ідеї критичної педагогіки Фрейре та гуманістичного психоаналізу Фромма важко переоцінити. Під їхнім кутом зору і формалістичні практики виглядають як спроба самих формалістів розв'язати через творчість деякі власні проблеми, а можливо, своєю творчістю сприяти також і розв'язанню аналогічних проблем у своїх читачів» (с. 178).

Наукові положення і висновки дисертації є достатньою мірою обґрунтованими завдяки масштабним теоретичним порівнянням, залученню значної кількості конкурентних соціально-філософських традицій, а також розмаїтих концепцій філософії мови. Авторські ідеї та положення дисертації пройшли достатню апробацію на наукових конференціях. Автор успішно виконав усі поставлені на початку свого дослідження завдання. Наведені друковані праці дисертанта мають теоретичне значення, але важливо також, що, як можна судити з окремих його публікацій, свої теоретичні напрацювання дисертант успішно сам реалізує на практиці, зокрема у напрямі практичної психології. На мою думку, матеріали дослідження можуть слугувати основою для підготовки нормативних і спеціальних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, філософії мови, філософії культури, політичної філософії, історії мистецтва.

Позитивно оцінюючи проаналізований нами рукопис дисертаційного дослідження в цілому, хочу висловити кілька зауважень та запитань до автора.

По-перше, автор на початку третього розділу доволі слушно розрізняє космополітизм, який хибно приписували формальній школі літературознавства, та той реальний універсалізм, на який вони претендували і як представники науки і як митці художнього слова. Однак, автор не

акцентував спеціально, якою мірою у світі зараз займаються не лише дослідженням формального методу, як його розробила формальна школа літературознавства (це автор достатньою мірою виконав), але й його прямим застосуванням. Передусім, чи можна сказати, що застосування цієї версії формального методу обмежено використанням російської мови? І яку роль для спростування цього непорозуміння може відіграти чи, можливо, уже відіграє українська мова (це частково показано у роботі), чи можливо і інші мови?

По-друге, окрім впливу на структуралізм і дискусії з марксизмом, автором недостатньо широко представлено свідчення щодо прямого впливу праць творів представників формальної школи літературознавства на ту чи іншу європейську філософську традицію 20-го століття. Тоді виникає питання до автора дисертації: той заочний дискурс цих традицій з формалізмом значною мірою є його власною реконструкцією чи все ж були, нехай і поодинокі, фактичні дотики між представниками формалізму у цій його версії та представниками різних традицій європейської філософії (окрім чітко зазначених автором шкіл структуралізму та неомарксизму)?

По-третє, дисертант міг би здійснити також порівняльний аналіз досягнень української версії формальної школи і російської школи літературознавства. Наскільки можна судити з позиції автора вже видно, що українська формальна школа має більш давнє літературне коріння і значно ширше представництво за межами літератури – у інших сферах мистецтва, зокрема у живописі, графіці, оформленні книжок тощо. Варто було би зробити більш докладне порівняння по лінії концептуальних ідей і, можливо, навіть філософських положень. Останні 8 років практично перервалися наукові контакти з росією, однак, основні і класичні здобутки самої російської школи літературознавства в Україні достатньо представлені. Тому це завдання виглядає цілком посильним. Залишається лише питання, чи наявні саме філософські відмінності між цими двома національними версіями формалізму?

По-четверте, у дисертації інколи трапляються редакційні неузгодженості, зрідка – одруки і стилістичні огріхи. Усі ці недоліки не псуять загального враження про рукопис, який в цілому має усі ознаки академічного тексту. Помічені мною літературні та інші огріхи не перешкоджають розумінню висловленої автором позиції і не заважають оцінити концепцію дисертації в цілому.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову цінність дослідницької праці дисертанта.

В цілому ж дисертація Богдана Георгійовича Бондарчука є оригінальним, розгорнутим, аргументованим і завершеним науковим дослідженням з новими науковими результатами, сукупність яких дає підстави засвідчити, що дисертантом було успішно досягнуто мету його дисертації – виявлення значення процесу мовотворчості у здійсненні соціальних змін завдяки філософському переосмисленню і методологічному використанню напрацювань формальної школи літературознавства. Дисертація Богдана Георгійовича Бондарчука є соціально-філософським дослідженням, тобто відповідає спеціальності за своїм понятійним апаратом, методологією та результатами. Так, у дисертації вперше у вітчизняній науці розгорнуто і на філософському рівні продемонстровано, що саме мовотворчість виступає інституалізованим засобом творення тих нових смислів, які уможливають соціальні зміни, виражають їхню сутність та закріплюють їхні результати у свідомості людей. Цього досягнуто на основі розгляду і порівняльного аналізу автором, з одного боку, кількох напрямів сучасної філософії, які мають суттєвий вплив на розвиток філософії мови, а з іншого – ідейної спадщини формальної школи літературознавства, яку автор називає формальним методом.

Подана до захисту дисертація Богдана Георгійовича Бондарчука на тему: «Мовотворчість як чинник соціальних змін: ідеї формальної школи

літературознавства у дискурсі філософії мови» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає вимогам до кандидатських дисертацій «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), чинного у частині захисту кандидатських дисертацій відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197 та третього пункту постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2016 року № 567. Таким чином, Богдан Георгійович Бондарчук цілком заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Кандидат філософських наук,
заступник директора з навчальної роботи
Відокремленого структурного підрозділу
«Бурштинський енергетичний фаховий коледж
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу»

О. В. Подолякіна